

Старі гультяї

Іван Нечуй-Левицький

I

Які пишні левади та огороди в селі Трушках, в Васильківщині, з початку літа! І по долині над довгим ставом, і по обидва береги річки Раставиці, скрізь розляглись левади та огороди, неначе зелене море. Раставиця звивається та шумить між зеленими вербами, неначе тече довгим звивчастим коридором, то розливає воду по широких, плисконатих мілинах, то знов збирає до купи розливу воду і знов ховається між двома зеленими вербовими стінами, високими, дрібчастими та пухкими, неначе обсипаними зеленим пір'ям.

Сукупні левади та городи, неперегороджені тинами, ледве-ледве піднімаються вгору й зеленіють попід садками, попід клунями та хатами. Яка пишна та буйна зелень схопилась на тих городах! Там темніють довгі смуги картоплі, зверху обсипані білим цвітом, неначе потрушені сніжинками; там лиснять червоно-зелені буряки, а рядом зеленіють смуги попелястого дрібчастого маку. Нанизу, попід вербами мріють темно-зелені смуги кучерявих конопель, а подекуди на левадах сизіють жита. І на це зелене, бадиллясте, соковите та лисніюче море неначе зверху впав дощ з жовтих соняшників. А подекуди лиснять червоні та білі грядки маківки, пронизаних сонцем, неначе ті маківки повироблювані з прозорого скла.

Сонце грає промінням. Мареву дрижить над огородами, над вербами. Соняшники сяють, наче пучки сонячного проміння, густо розкидані по зеленому морі. І над тим зеленим морем синє-синє чисте небо, неначе напнутий намет з тонкого синього шовку. В траві, в коноплях, на левадах тріщать коники. Пташки та соловейки в вербах аж лящать, неначе дружки на весіллі. Бджоли гудуть в пасіках, на соняшниках, на квітках. Усе неначе мліє од щастя, од збитків життя, справляє якесь велике свято невгамованими піснями, щебетом, свистам та криками кохання, веселості.

Нижче од ставка за широким спустом на греблі річка розійшлася на дві течії. Між двома течіями розлігся довгий плискватий острів. Його звуть на селі Осередком. Кругом Осередку скрізь густі верби, неначе його хто оповив зеленим густим вінком. Через Осередок йде одним одна вулиця. Серед самого Осередку, над річкою в береговині була давня держава діда Дороша Гриця. За хатою розстеляється чималий город, а далі над берегом зеленіє левада. В леваді, над річкою розрісся густий садок, як ліс. Старі яблуні, сливи, вишні та черешні набігли над саму Раставицю, спинились над берегом, змішались до купи з високими вербами, неначе намагались заглянути крізь верби в бистру воду проворної річки. Старі, віковічні, дикі груші росли коло самої хати, попростягали гілки до самого причілка і неначе заглядали в старі невеличкі віконця.

В старій хаті жив дід Грицай з бабою Оришкою. Дід Грицай мав одним одного сина. Син оженився й помер, а його жінка швидко вийшла заміж удруге. Дід та баба zostалися вдвох на старості літ, неначе сиротами.

Раз після Петра, в ясний гарячий день, до діда Грицяя зійшлися гості, та все старі діди та баби.

В одчинені двері вийшла в садок баба Оришка. Вона винесла двоє ряден і простелила їх на траві в холодку, під грушами. Слідком за бабою вийшов з хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанях. Дід був кремезний та поставний: високий на зріст, сивуватий, кучерявий, повновидий та рум'яний. Кругленькі, рожеві, пухкі, як пампушки, щоки неначе понадимались, як у малої ситої дитини. На щоках густо червоніли рожеві тонкі жилки. Карі, веселі, круглі очі були блискучі й жвавi. Було знать по веселих очах, по веселому видові, що дід вже вихилив не одну чарку горілки. Грицай ніс в руках здорову пляшку горілки. В пляшці червонів стручок перчиці. В другій руці дід держав чарку.

Слідком за дідом з дверей неначе посипалась, як з мішка, ціла компанія дідів та бабів. Баби несли закуску на тарілках. Одна несла полумисок з огірками, друга — тарілку з салом, третя несла хліб та ніж.

— Отут під грушами, в холодочку, нам буде краще, ніж у хаті! Сідайте, мої гостоньки любі та милії — припрошував дід Грицай, трохи шепеляючи: дід був жвавий, проворний, говорючий, говорив швидко, неначе шаткував язиком капусту, а як він говорив, то все крутив головою, аж посічені кучері тряслися, неначе їх напала пропасниця.

— Ой, гарно ж тут в діда в садку! — обізвалась одним одна між бабами молодиця, Варка Мотузиха.

— Ой господи, як гарно тут в діда! — обізвався Дмитро Мотуз, її чоловік, одним один не старий чоловік між сивобородими дідами.

Усі баби й діди обсіли кругом двох ряден, підобгавши під себе ноги. На ряднах поставили пляшку, тарілки з закускою та чарки. Баба Грицаїха винесла миску пирогів і сільничку. Вона вгніздилась на траві, підобгавши під себе ноги, і важко зітхнула, неначе втомилась од біганини та тяганини, вітаючи гостей.

Дмитро Мотуз, вже чоловік літній, високий, чорнявий, з довгими вусами, з тихими розумними очима, став у діда Грицяя за плечима. Йому не хотілось сідять та пити по чарці. Інші думи були в його в голові. Він похилив голову, згорнувши руки на грудях, і вступив очі в біле рядно, в пляшки та чарки. Але він навіть не примічав ні тих пляшок, ні бабів та дідів, навіть забув про самого гулячого, безжурного діда Дороша Грицяя. Дід Грицай озирнувся на Мотуза.

— Та сідай же, Дмитре, та вже зап'ємо останній могорич за поле, — промовив дід Грицай до Мотуза, — чи добре я кажу?

Дмитро стояв і не поворухнувся. Він підпер щоку долонею, а в його очах виявлялась якась дума, якесь міркування. Дмитро навіть не чув, що йому говорив дід Грицай.

Вже давненько дід Грицай чеплявся до Мотуза, щоб він купив у його поле ще за його живоття. В діда було шість десятин поля. Син його помер. Дід став старий і вже не здужав вести господарство, одбився од роботи й залінувався. Син його хазяйнував за батька, клопотався, орав, сіяв, косив. Дід Грицай ще за живоття сина одбився од роботи

і тільки справляв посиденьки за чаркою то в корчмі з старими дідами, то в себе, та все швендяв з старою по весіллях, по хрестинах та похоронах. Старий Грицай розледащів. Тепер він задумав спродати ще за життя поле і взяти добрі гроші, бо вже не було за віщо пити та байдики бити.

— Сідай-бо, Дмитре, та вже поговоримо востаннє: умовимося та й зап'ємо отут під грушами могорич! Доки вже нам вовтузитись з цим ділом! В мене шість десятин поля. Ти мені зараз заплатиш триста карбованців за поле, а потім будеш орати своїми волами й засівать усі шість десятин; візьмеш усе моє поле наспіл: собі забереш половину хліба, а половину звезеш в мій тік, щоб було нам, старим, на харч. Будеш держать усе моє поле в спілці, доки житиму я, доки житиме й моя стара, а як ми, спільники, помremo, тоді все моє поле буде твоє, бо в мене й настоятелів, на поле наслідників, нема, хіба, може, десь видереться якась рідня, — десята вода на кисіль, — сказав Грицай.

Мотуз все думав, аж вуса похилились вниз, аж зморшки набігли на лобі чотирма рядками. В його поля було мало, а синів було чотири. Дідова гадка була для Мотуза вигодою, але він все ще думав та міркував: він трохи не йняв віри гостроязиким та балакучим людям.

— Добре! — обізвався Мотуз і раптом підвів голову. — Добре, діду! Гроші заплачу швидко, при свідках. Нехай буде по-вашому! Вже мені обридла тяганина з цим ділом.

— От і добре! От і зап'ємо останній могорич! А подибай, стара, в хату та винеси пляшок зо дві вишнівки! — сказав Грицай до жінки.

Стара Оришка вже добре стукнула перцівки, але проворненько підвелась і незабаром винесла дві пляшки вишнівки й пухку свіжу паляницю.

Дмитро Мотуз сів поруч з дідом. Дід подав йому руку. Старий пасічник Оникій перебив їм руки.

— Кінець і ділу вінець! — сказав веселий дід Грицай.

— На тім тижні принесу дідові гроші, — обізвався Мотуз, але в його в очах все світилась якась думка, неначе його очі трохи захмарило. Розсудливий, поміркований та обережний зроду, він все думав, коли б часом з цього вигідного діла не вийшов якийсь не вигідний для його кінець. "Грицай хоч старий, але ще кремезний, здоровий дідуган; може, житиме довго й дуже довго; мені доведеться з половини орати й засівать його поле бог зна до якого часу. А триста карбованців треба дати дідові зараз, та ще й зараз. Ой, коли б часом не програти в цьому ділі! Дід хитрий: певно, хоче вихитрувать в мене з кишени багато грошей, щоб було за що пити та гулять... Ой, коли б не програти! А поля треба, бо синів багато. А на дідовому полі хліб родить без вигнойки: земля ще не виснажилась".

Такі думки все ворушились в Мотузовій голові, надокучали йому, як мухи в спасівку. Дід Грицай частував Мотуза, але йому не йшла на думку ні перцівка, ні наливка. Він тільки пригублював чарку і вертав недопиту дідові.

Мотузиха, висока, довгообразна, чорнява й весела, раділа за двох: за себе й за свого чоловіка.

— Вже, бабо Оришко, я вас догляну на старості літ. Борони боже, занедужаєте, то я

навідуватимусь до вас що божого дня, і спечу вам, і зварю, і обперу вас. Я вже вас не покину без догляду і допомагатиму вам у роботі чи в хаті, чи на городі, — говорила Мотузиha до баби Оришки, і її карі очі неначе хотіли вскочити в бабині сірі п'яні баньки.

— І спасибі тобі, Варко, і простибі тобі! Я вже покладаюсь на тебе, як на кам'яну гору. Був у мене син добрий, робочий, та господь прийняв його до себе, а невістка — вітрогонка: ще, може, в чоловіка й ноги не захололи, а вона — заміж! От такі тепер на світі невістки! Ох боже наш! — зітхнула на весь садок баба Оришка й випила чарку наливочки до дна.

— Такі вони, серце Оришко, тепер усі оті невістки, — заговорили п'яненькі баби разом, — невістки не дочки; невістка — чужа дитина, а не рідна. Ох господи наш милосердний! — почали зітхати баби, і тими зітханнями сповнились усі гілки й усе листя на старих грушах, неначе їх обсіли якісь горобці, котрим прийшла охота не цвірінкати, а зітхати.

— Та й дочки тепер стали незгірше невісток, — обізвалась одна баба сусіда, — як почну навчати свою дочку, то вона як розприндиться, то три дні не говоре до мене й не дивиться мені в очі. Ходить по хаті, та сопе, та важким духом дише на мене. Ой боже наш, боже наш! Гірко жити старим при дітях, а вмирати не хочеться.

— А горілочку п'ять хочеться! — обізвався дід Грицай. — Оце тільки й нашого добра на старості літі — а то все... Ет! Земля і попіл... О! вже й перцівки нема в пляшці. А побіжи лишень, стара, та наточи з барильця горілки.

Стара подибала в хату й винесла здорову зелену пляшку, повну горілки. Знов пішла чарка кругом. Баби й діди вже посоловілими очима дивились на пляшки та на чарки. Старі судили невісток та дочок. Одна баба затягла пісні:

Ой, піду я до дочки, —
Наберуся бідочки;
Ой, піду я до сина, —
Лиха моя година!

Другі баби підтягали. І дрижачі бабські тоненькі голоси розлягались по садку і змішалися з щебетом ластівок, з співами соловейків. В Раставиці крякали жаби дрібно та голосно, неначе й вони жалілись та нарікали на своїх річаних та болотяних невісток та дочок. Пісні та щебет кохання в садку, в вербах злився до купи з жалібними піснями старих бабусь.

— Ой, чого ж це так гудуть бджоли в пасіці? Чи чуєте, діду Дороше? — обізвалась Мотузиha, ще зовсім твереза.

— Чи гудуть же? Може, то в тебе в голові джмелі гудуть? — обізвався насмішкувато дід Грицай.

— Ой, не джмелі! То вийшов рій, — сказав дід Оникій; він пив мало і ніколи не був п'яний. — Он глянь лишень, Дороше, на леваду! Як грає рій!

Дід Грицай встав, одійшов до хати, прикрив очі долонею й крикнув:

— І справді вийшов рій! О, враг його матері! І вибрав же тобі час, коли ми могорич

п'ємо! Чом би було не вийти раніше!

— Бо, мабуть, старі бджоли зранку пили могорич та потім і рушили в дорогу, — сказав насмішкуватий дід Оникій.

— От тобі на! А що б вас та бодай вас! Тепер, діду Грицаю, лізь на грушу та збирай роя, а ти, Оришко, йди та подерж мені улика, — сказав Грицай.

І дід почимчикував через невеличку леваду в пасіку. Баба Оришка понесла слідком за ним улика.

— І де той рій, що я його не бачу? — обізвалась одна баба, заглядаючи з-під груші на леваду.

— І я не бачу! Це, мабуть, їм так здалося, — сказала друга баба.

— Добре здалось! Якби Оникій не був тепер тут, то вони б пустили роя з пасіки на поле. О! Я одним вухом почую роя, хоч би він вийшов за верству, — сказав гоноровитий дід Оникій.

Дід Оникій був дуже убогий чоловік. Він був бездітний і прийняв собі маленьку дівчинку за приймачку. Баба його була стара та слабовита і все нездужала. Приймачка вже стала дівкою й хазяйнувала в убогій Оникійовій хаті. Оникій пасічникував то в панів, то в свого священика, то в посесорів, то в сільських хазяїнів, котрі держали чималі пасіки, і пасічникуванням заробляв собі хліб та харчував свою бабу й приймачку. Трапилось так, що того літа ніхто не запросив діда Оникія за пасічника. Дід сподівався, що Грицай найме його на літо за пасічника, бо сам розпився й розледащів. Але Грицай ненайняв його й думав сам пасічникувать. Оникій був сердитий на Грицая, і тепер, коли вийшов рій, Оникій не кинувся збирать роя, стояв осторонь і навіть не поворухнувся, щоб стать старому і вже п'яному Грицаєві до помічі.

Рій покрутився, пограв над левадою й незабаром сів на груші, та ще й височенько. Гілка груші аж увігнулась під здоровим важким кетягом бджіл. Дід Грицай приставив до груші драбину й поліз вгору. Баба Оришка зав'язала з одного боку хусткою улик без дна й подала його дідові на драбину. Дід Грицай, хоч був вже п'яненкокий, але потрапив струсить роя в улик. Кетяг бджіл впав у вулик і разом здорово задзижчав, неначе хто вдарив па цимбалах. Дід подав бабі улик.

— Бери ж, Оришко, улика, та помаленьку та потихеньку! Постав отам під сливою, доки я злізу, — сказав дід Грицай.

Баба Оришка, вже добре п'яненкока, не напнула навіть на голову мішка з ситечком проти очей і в голим лицем полізла по драбині. Вона насилу налапала улик, що дід сунув по драбині, і взяла його за дно. Але улик спорснув а драбини, вискочив з бабиних дрижачих рук і впав на другий улик, що стояв під грушею. Той улик перекинувся. Бджоли, перелякані й роздратовані, загули й неначе зашкварчали, як вишкварки на сковороді, а потім висипались з улика та й кинулись на бабу.

Баба Оришка побачила, що непереливки, скочила а драбини і кинулась бігти через леваду. Бджоли кинулись за нею навздогінці, злі-презлющі, роздратовані потом та горілкою, котрою тхнуло од баби. Бджоли падали на бабу, кидались, як злі собаки, неначе хто обсипав бабу грудочками та дрібними камінцями, хапаючи грудочки

жменями й пригорщами. Бджоли дзижчали та кусали бабу і в потилицю, і в руки, і в лице, і в спину. Дід Оникій бачив усе це лихо, стояв і тільки осміхався.

— Ой боже мій! Ой рятуйте! — кричала баба Оришка і бігла через леваду так прудко, неначе коза.

— Впади ниць у траву! — крикнув дід Оникій осміхаючись. Баба Оришка впала ниць в траву. Бджоли кинулись на бабині голі ноти й тнули її в литки. Оришка догадалась, підтягла ноги і сховала їх під спідницю, а лицем припала до землі, в траву. Бджоли вилися над бабою, неначе густа чорна хмара. П'яненкої баби та діди тільки очі повитріщали та дивились на бабу й на хмару бджіл. Оникій стояв і вусом не моргнув. Дід Грицай сидів на драбині, на груші і тільки мовчки дивився зверху на свою бабу, неначе вкриту бджолами.

Роздратовані бджоли, неначе скажені, миготіли на гарячому сонці в пасіці й над левадою. Вони зачули піт і горілчаний дух під грушами і кинулись на Грицаєвих гостей. Незабаром неначе хтось з-за куща кинув бджолою, як грудочкою, з усієї сили на одну бабу. Бджола вчепилась бабі в щоку. Баба крикнула і вхопилась за щоку. Згодом знов неначе хто кинув з-за груші жменю бджіл на дідів. Бджоли вп'ялися в лице Мотузові та Оникієві, а далі на рядна неначе хтось сипнув цілу пригорщ бджіл. Бджоли кинулись на дідів та бабів, як скажені собаки.

— Ой! ой! — крикнули баби та діди й замахали руками. — Ой, бджоли! ой! ой!

А бджоли дзижчали над рядом і кидались усім в лице... Баби й діди схопились і кинулись втікати, неначе згедзкались. Баби попіднімали ззаду спідниці й понапинали на голови. Одні повтікали за хату, другі вскочили в сіни й двері зачинили.

— Оце яка халепа трапилась! Одже ще закусують Оришку на смерть! — гомоніли баби в сінях.

Дід Оникій стояв, як стовп, під грушею, не махав руками, не повертав головою. Бджоли дзижчали кругом його голови, але не кидались кусать.

— Оникію! побіжи, будь ласка, та накрий Оришку рядом, доки бджоли втихомиряться, — промовила одна баба, одхиливши сінешні двері.

— Біжи-бо, Оникію, та зроби що-небудь, бо ще закусують Оришку на смерть, — говорила Мотузиха через щілину в дверях.

— Еге! гарні порадиці! Йдіть самі та рятуйте бабу, — сказав дід Оникій.

— Та ми пішли б, та не знаємо, як ходити коло бджіл, а ви, діду, знаєте, бо ви ж пасічникуєте, — обізвалась Мотузиха. — Підіть, голубчику, та дайте бабі ради.

Оникій таки здався. Він увійшов у сіни, набрав з діжки відро води, взяв кухоль, напнув на голову рядно і пішов на леваду. Невгамовані бджоли хмарами вились над бабою Оришкою, неначе стерегли її, щоб вона не встала й не втекла в хату. Оникій набрав у кухоль води й почав бризкати з рота водою на бджоли. Обважнілі од води, з мокрими крильцями, бджоли одразу стали не такі кусливі та проворні, а потім потроху подалися до пасіки й почали втікати. Оникій накинув рядно на Оришку і все бризкав водою навкруги. Оришка підвелась, напнула на голову рядно, прожогом кинулась навікача, вскочила в сіни й зачинила двері. Бджоли поналазили їй і в пазуху, і в

спідницю. Вона мусила скинути сорочку, щоб повиганять її повітрушувать бджоли. Бджоли покусали її і вид, і руки, і литки. Очі її щоки позапухали і понабрякали.

Тим часом дід Оникій нарвав пучок зілля, вмочив у відро, бризкав на бджоли, прискав водою з рота і заганяв до улика, неначе чередник заганяє вівці в кошару. Дід поставив перекинутого улика на своє місце. Втихомирени бджоли почали влізати в вічко. Тим часом дід Грицай все сидів на груші і з високості поглядав на розтривожені бджоли, що хмарами вилися нижче од його. Голова в його протверезилась. Хміль вийшов з голови. Але Грицай боявся злізти з груші і поринати в густі, живі і кусливі хмари.

— Та злазь вже! Бджоли не зачеплять. Збирай роя, бо ще й втече, на поле або в ліс!
— гукнув знизу дід Оникій,

— Збери там, будь ласка, роя, а я вже потім злізу! — гукнув дід Грицай з груші.

Рій сів внизу на стовбурі старої груші, неначе хто обмотав грушу волохатою кожушиною. Оникій швиденько зібрав роя, зав'язав і поставив оддалеки од улків. Дід Грицай зліз з груші з покусаними щоками та руками.

Баби і діди знов висипали з сіней і посідали кругом ряден. Баба Оришка винесла відро води і хлюпала собі водою на запухле лице, на руки, хлюпала на покусані литки; другі баби і діди обступили відро, неначе свячену криницю на Маковія, і хлюпали собі на очі, на щоки, на носи. Уся чесна компанія позапухала. Щоки і носи в бабів понабрякали.

— Оце лишенько! Яка чудна пригода трапилась! — гомоніла баба Оришка.

— Що чудна, то чудна! Вас усіх неначе хтось попобив по морді, — обізвався дід Оникій.

— Шкода й заходу! Не можна мені пасічникувать, — сказав дід Грицай.

— Авжеж! Коли вже горілку пити, то де вже його пасічникувать. Бджола — божя худоба. Пасіка — святе діло: до неї з горілкою не приступай, — сказав Оникій, благочестивий і побожний чоловік. — Оце вам божя кара за те, що ви п'яні заходились поратись коло божої худоби.

— Може, твоя й правда, — сказав дід Грицай, — де вже мені тепер пасічникувать.

— Авжеж нема тобі часу... — сказав дід Оникій, сердитий на Грицай за те, що Грицай не взяв його за пасічника на літо.

— Нема що робити! Ставай в мене, Оникію, за пасічника, доки бджоли роїтимуться, а потім я вже й сам увинусь.

— Овва! Оце вигадав! Чи це ти мене піднімаєш на сміх, чи маєш мене за дурня, чи жартуєш зо мною, старим? Це гарно! Ставай за пасічника, доки рої йтимуть. Мене не такі, як ти, просили ще й кланялись, щоб я став за пасічника на ціле літо. Це ти з мене глузуєш, як з дурня. Ні! цього не буде! Або проси мене за пасічника на все літо, або мене не зачіпай. Оникій знайде собі пасіку на все літо не в таких, як ти!

Гордий дід Оникій зобідився, що Грицай не попросив його стати за пасічника на все літо. Невеличкий на зріст, сухий, як комашка, довгобразий та смуглявий, з чорними маленькими очима, дід Оникій був схожий на вусатого жука, на котрого наділи білі

штани й сорочку і підперезали зеленим поясом, а чорну вусату голову потрусили попелом та борошном. Оникій говорив тоненьким крикливим голосом, неначе пищав якийсь скрипучий жучок або якась пискуча комаха.

— Оце розходився! Сядь лишень, Оникію, та поговоримо до ладу, то, може, й згодимось, — сказав дід Грицай.

— І сидать я не буду, і горілки твоєї пити не хочу, бо ти мене вразив в саме серце. Що я тобі таке? Чи наймит, чи попихач? Знайде собі Оникій шматок хліба і опріч тебе! Вийду на вулицю та свисну, то до мене назбігається десять таких, як ти. Не моє діло пити та гуляти. Моє діло доглядать божої худоби. Он подивися в себе в пасіці! там немає ні образу святого Зосима та Саватія, нема ні хреста. Через те тобі й пасіка не йде на руку. А ти раз на рік ходиш до церкви, як говієш та причащаєшся. Не тобі глядіть божої худоби. Ет!

Оникій спересердя вхопив бриля, накинув на розпатлану чуприну і майнув з садка, навіть не попрощався з дідом Грицаєм.

— Це вишкварка, а не Оникій! Побіг, неначе його хтось впік гарячим залізом. Нацвірчав повний садок, як цвіркун, та й майнув! Знайдемо пасічника. Не один пасічник в нас у селі, — обіззався дід Грицай.

Дід Оникій дременував через село і пішов до одного пасічника, старого діда, та почав йому жалітись на діда Грицаю.

— Не ставай за пасічника в Грицаю! Чуєш? Він кепкуватиме з тебе. Це гарно вигадав старий чорт! Затуляє мною дірку на один місяць, а на ціле літо не просить до себе за пасічника; він і тобою затулить дірку в пасіці, — вговорював дід Оникій старого пасічника.

Зігнавши злість перед одним дідом, напищавши йому вуха, Оникій побіг на другий куток села, де жив ще один дід, що наймався за пасічника. Оникій і цьому накричав, напищав повну хату, все жалівся на діда Грицаю і намовляв його не ставать в Грицаю за пасічника. Вдоволивши свою гордовитість, Оникій вернувся додому та ще й накричав вуха своїй бабі лайкою.

А Грицаєві гості знов посідали на траві кругом рядка й почали полуднувать. В баби Оришки понапухали щоки. Одна щока стала більша за другу, ніс набряк і став схожий на бараболю. Зморшки на виду порозтягувались. Баба неначе помолодшала, поповнішала, а лице в неї побільшало.

— Чи ти ба! моя баба аж помолодшала, як її покусали бджоли, — жартував старий Грицай. — Яка стала повновида, неначе наша посесорша. Коли який дід забажає, щоб його баба помолодшала, то нехай веде її в пасіку та витрусить на неї здоровий улик з бджолами.

Баба Оришка тільки кліпала запухлими очима й мовчала. Грицай виніс ще одну пляшку горілки і дві четвертини сала. Чесна компанія випила горілку і з'їла сало. Одному Мотузові не йшла горілка на думку. Шкода йому було давати разом такі великі гроші, зібрані за довгий час копійка за копійкою, карбованець за карбованцем; але й синів було шкода, бо в його поля було обмаль.

"Ой, не вмере швидко цей крем'яний дід! Довго мені доведеться тягти спілку з ним, брати й засівать його поле та звозить снопи в його клуню. Ой, коли б не програти!" — думав Мотуз, поглядаючи скося на п'яньєного діда розумними, темними, допитливими очима.

— Оце ж ми, хвалить бога, випили могорич і пополуднали, а тепер, Дмитре, ходім до тебе та й заплатиш мені гроші, — задзигорив дід Грицай своїм гострим язиком.

Дмитро Мотуз глянув на п'яньєного діда, подумав, помовчав, а потім сказав:

— Нехай, діду, це діло зостається назавтра. Сьогодні могоричували, а завтра будемо розплачуватись. Завтра зранку підемо до волості. Писар напише нам розписку, а я вам заплачу по тій розписці гроші, — сказав Мотуз, дуже обережний, коли діло стосувалось до грошей.

— Як завтра, то й завтра! Мені все одно: після моєї смерті матимеш моє поле, а поки ми з старою помremo, ори собі, сій своїм сіменом, жни, коси, а мені звези в тік половину хліба. Нездатний вже я до роботи, та й моя стара вже підтопталась. Випити чарку-другу то ще здужатиму, а до роботи вже я нездатний, — сказав дід Грицай.

Гості встали, подякували хазяїнам за хліб, за сіль і поплентались через садок, коливаючись на обидва боки на ході.

Другого дня вранці Мотуз зайшов до діда Грицай. Вони пішли до волості, заплатили писареві карбованця, і писар написав їм розписку. Мотуз вииняв з кишені капшук і одлічив Грицаєві триста карбованців.

Вертаючись додому, Грицай згадав про пасіку і про вчорашню пригоду в пасіці.

— Одже ж проїдеться просити Оникія, щоб став за пасічника на ціле літо, бо я за гульнею та за горілкою не впораюся коло пасіки.

Дід Грицай зайшов до Оникія і найняв його за пасічника на ціле літо. Оникій накинув свиту наопашки і почвалав за Грицаєм.

— Не піде тобі на руку пасіка, — сказав Оникій, увійшовши з Грицаєм в пасіку.

— А то чому так? До цього часу пасіка йшла мені на руку, а чому ж тепер вона не піде?

— Тим не піде, що в тебе в пасіці нема ні хреста, ні образа Зосима та Саватія. Без святого Зосима погана справа коло пасіки, — запищав дід Оникій.

Оникій взяв сокиру, знайшов під повіткою вербову колодку й на швидко руку зробив хреста та й закопав серед пасіки; потім попросив в баби Оришки орданської свяченої води, зв'язав з васильків кропило й покropив водою улики.

— Оце, Дороше, я виганяю з пасіки твій вчорашній горілчаний дух. Бо бджола — худоба божа, а горілка — це зело чортяче: одно до другого не стосується.

Вигнавши нечисту силу з пасіки, дід Оникій почав лаштувать старі улики для нових роїв; позносив їх до річки, повимивав чистенько й поставив сушитись на сонці.

II

Минуло років зо два. Дмитро Мотуз орав і засівав своїм насінням Грицаєве поле, звозив своїми волами на Грицаїв тік дідову частку хліба. Дід Грицай на Мотузові гроші облагодився: полагодив клуню і вшив новими куликами свою стару хату, бо покрівля на

хаті була вже така стара, що дощова вода текла по стінах патьоками і лилася крізь стелю. Решту Мотузових грошей дід з бабою пропили та прогуляли до останньої копійки. Наставало літо, в Грицяя щотижня неначе справляли хрестини або весілля. Баба Оришка виносила ряденце, простеляла під грушею. Бабки рядком виходили в сіней, сідали кругом рядна і все пили по чарці та балакали. Баби та молодиці внадились в Грицаєву хату, неначе в корчму. Зимою вони пили в хаті. Люде сміялись, як баби та молодиці розходились, виходячи одна за другою з сіней довгим рядком.

— О! вже старі гультяї йдуть з Грицаєвої хати, неначе з церкви, — сміялись чоловіки та докладали, дивлячись через тин, як баби одна за другою виходили з хати, неначе качки пливли довгим рядком на ставку.

— Ну та й розледащів отой старий Грицай! все п'єв, та гуляє, та могоричі справляє, неначе в його в хаті щотижня весілля або хрестини, — гомоніли сусіди поміж собою та судили Грицяя, але самі з великою охотою вчашали на ті нібито весілля та хрестини.

Трохи не щодня дід Грицай ходив до корчми, сам пив і других частував. Все було сидить коло корчми на призьбі, гріється на сонці та балакає з чоловіками, що сідали з ним рядочком на призьбі та ждали могорича од діда. Одні люде одходили, другі приходили, сідали поруч з дідом, щоб побалакати. Розмова тяглася, горілка лилася, доки дідові кишені не спорожнилися до самісінького дна. Дід Грицай частенько заходив з бабою Оришкою і до Мотуза, та ще часом і в гарячий робочий час. Мотуз мусив кидати роботу та вітати діда, мусив ставити могорич, щоб піддобриться до його та запобігти в його ласки. Він знав, що дід Грицай доти не піде з двора, доки не нап'ється по самісіньку шию, доки горілка не заб'є йому памороків, доки дід не буде заточуватись та спотикатись на ході.

— Орися! чи ти пак знаєш, що в нас вже нема ні копійки грошей? — сказав дід Грицай до своєї баби.

— Ой, знаю, знаю. Але не знаю, де б нам грошей достать, — обізвалась баба.

— Треба продати той хліб, що zostався, — сказав дід.

— Авжеж пак! Спродай усе, то потім доведеться ще й з торбами йти по хатах. Оце гаразд!

Грицаєві хотілось горілки, але пити вже не було за віщо. Дід нудився, никав без роботи по хаті, по садку, заходив у пасіку, зачіпав діда Оникія. Оникій огризався або часом і змовчував, знаючи Грицаєві норови. Дід не знав, де дітись з нудьги.

— Ото горенько! Пішов би до шинку побалакати в людьми, та чортма за що горілки купить. Кручусь та верчусь, мов навіжений. Ото яка халепа трапилася мені. Овва!

Дід страшенно нудився. Він пішов до одного діда сусіди, пішов до другого, посидів, побалакав, але ніхто не дав йому ані чарочки горілки.

— Знаєш що, Оришко! а піду я та причеплюся до Мотуза, щоб дав мені ще з п'ятдесят карбованців. Він же забере після нашої смерті усе поле за якихсь там триста карбованців. Нехай ще трохи доплатить.

— Про мене, й піди та причепись. Мотузи — люде добрі, може, й дадуть тобі грошей, — сказала баба.

Дід аж повеселішав, що так несподівано добрав собі способу достать грошей. Він підняв вгору похнюплену голову. Очі заблищали. Дід аж осміхався до баби, неначе баба стала одразу гарною молодю молодичею.

— Вбирайся, стара, та ходім в гості до Мотуза!

— Щось у мене сьогодні немає охоти швендять по гостях, — обізвалась Оришка.

— Та ну-бо, вбирайся швидше! Ще й комизиться! Надівай юбку чи жупан та й гайда в гості! Швидше повертайся! — говорив дід, бо його вже брала нетерплячка.

— Оце заманулось тобі, неначе в петрівку мерзлого! Швидше повертайся! Так-то старому й повертаться швидко.

Дід кинувся до скрині, одчинив віко, викинув з скрині бабин синій суконний жупан, достав з жердки бабину білу свиту й був ладен з нетерплячки сам одягати бабу.

— Це тобі заманулось горілки, що ти крутишся, як чорт перед утренею.

— Та ну-бо, швидше! повертається, як та ступа! І вже! Треба взяти з собою й Оникія, щоб веселіше було.

— Нащо він тобі здався? Нехай сидить в пасіці.

— Буде веселіше. З людьми й випити веселіше, і є з ким побалакати: в гурті каша їється, — сказав дід і дременував з хати та й попростував до пасіки.

Оникій сидів в холодку під яблунею, коло простеленого рядна. На рядні лежала купа сухих вощин. Дід позрізував у вуликах сухі вершечки старої вощини й перебирав її на ряднині, вибираючи свіжішу й білішу вощину, котру він думав наклеювати в улики для роїв на будущий рік.

— Оникію! — крикнув Грицай до пасічника. Оникій аж кинувся од несподіваного крику.

— Та чого там? — обіззався дід Оникій.

— Накинь лишень свиту та ходім в гості до Мотуза. І Оришка піде з нами.

— Та сьогодні ж будень! Які там гості в будень. Мотуз та Мотузиha, певно, роблять якусь роботу, а тут на тобі гостей в хату.

— Та йди-бо швидше! Ще й сперечається. Ти, Оникію, ладен з усім селом сперечатися. Чудний ти чоловік вдався. Вип'ємо по чарці, пополуднуємо, побалакаємо. Все-таки між людьми веселіше.

— Ти ж бачиш, що я діло роблю.

— Та покинь оті вощини. Перебереш і завтра. Іди-бо, йди, бо Оришка жде, та я й діло маю до Мотуза, — сказав дід Грицай.

— Оце мені напасть! — сказав Оникій і підвівся з рядна. — Замолоду був чоловік як чоловік, був господар на все село, а тепер перевівся на Іцькову сучку. П'є та гуляє та ще й мене зводить з пуття, — бубонів Оникій, неначе якийсь здоровий трав'яний коник цвірчав в пасіці.

— Та годі тобі цвірінкати! Накинь свиту та ходім швидше.

Оникій накинув свиту й почвалав слідком за Грицаєм до хати. Баба Оришка ще и досі не вбралась.

— Оришко! чи це ти й досі прибираєшся? Ну та й горе мені з тими бабами! Я б і

воза помазав, і воли запряг, і за царину виїхав, доки баба прибереться та причепуриться, — сказав Грицай.

Прийшли вони до Мотуза. Мотуз молотив в клуні снопи на посів. Мотузиха з дочкою та з хлопцями вибирала а снопів пшениці колоски жита, кукіль та стоколос. Вгляdivши Грицяя й Оришку в воротях, Мотуз аж носом закрутив: треба було кидать роботу і вітати діда. Мотузиха й руки опустила.

— А я оце, Дмитре, до тебе по ділу! — гукнув Грицай до Мотуза через тин.

Мотуз кинув ціп. Мотузиха покинула снопи. Вони годили Грицаєві, як болячці, і мусили кидати роботу та панькатися з дідом. Мотуз запросив гостей до хати. В хаті було душно, як на печі. Сонце звернуло з півдня і шкварило немилосердно, як воно часом шкварить після першої пречистої.

— Ходім на двір та посідаймо в холодку, — сказав дід Грицай, обтираючи рукавом сорочки спітнілого лоба. — Ой, душно ж у хаті, як у пеклі!

Мотузиха винесла рядно й простелила в дворі на траві, під тином, з-за котрого позвішувалось гілля старих яблунь. Мотуз зараз послав хлопця до шинку по горілку. Мотузиха винесла полудень і поклала на рядні хліб, поставила полумисок з салом, а другий з сиром. Усі посідали на траві кругом рядна. Поки хлопець вернувся з горілкою, дід Грицай заговорив про своє діло.

— Чи не дав би ти, Дмитре, мені ще з шістдесят карбованців? Оце я так витратився на клуню та на хату, що вже не маю ні шага грошей. Дай, будь ласка, грошей!

— Ой боже наш милостивий та милосердний, — сказав Мотуз і почухав потилицю, — де ж я вам візьму стільки грошей? В мене ж насилу збереться якийсь там десяток карбованців.

— Вже ж зарятуй мене з бабою на цей випадок на який там час. Ти чоловік заможний та грошовитий, нігде правди діти. Кажу тобі, — витратився і витрусився до останньої гривні, ні шага за душею нема, хоч в домовину лягай, — дріботів дід Грицай, а сам все поглядав на ворота, чи хлопець не несе вже горілки.

— Оце, боже мій! Я б душею радий, але де ж мені достати стільки грошей? — говорив Мотуз трохи не крізь сльози.

Мотузиха скривилась і трохи не плакала.

— Позич в кого-небудь. Тебе ж люде знають і поважають. Ти ж чоловік в селі не заздрінний і не обездовірений. Тобі повірять і жида в шинку, дадуть горілки набор, тобі позичать грошей і жида, і люде, — говорив дід Грицай, а сам думав: "Ну та й задлявся десь лукавий хлопчище! Не несе та й не несе горілки".

— Ото. І де він подівав ті гроші? — заскрипів дід Оникій. — Якби мені така сила грошей, я б озолотив би й себе, і свою бабу, і свою приймачку. Чи то ж не диво! Було три сотні карбованців, а тепер вже й нема. Ти, Дороше, мабуть, їси червінці без солі.

— Були та загули! — обізвався дід Грицай. — Отак: сюди тиць, туди тиць, та й розтикав три сотні. Гроші круглі, то й розкочуються, як коліщата. Вже, Дмитре, змилосярдься та й достань хоч з півсотні карбованців.

Мотуз похилив голову й думав, де б то достать дідові грошей, в кого б то позичити:

чи в жидів, чи в мужиків-багатирів. Він знав, що Грицай прилипне до його, як шевська смола, і сплоха не одчепиться.

— Ой-ой! Які то люде на світі бувають: до церкви ніколи незагляне, хіба на Великдень, як паски святять, а до шинку вчащає сливе щодня. Ой господи наш милосердний! Які то люде бувають на світі! — говорив дід Оникій, неначе б то про себе, не дивлячись на діда Грицяя.

— Вже й почав скрипіть! Скрипи, скрипи, як той віз з немазаними колесами. На душі буде легше, — промовив дід Грицай. — І хочеться чоловікові отаке варнягати.

— Еге! добре варнягать. Здається, час би вже й про смерть подумати, — обізвався дід Оникій.

— За всі голови! І пити — вмерти і не пити — вмерти. Лучче пити і вмерти, — промовила веселенька баба Оришка.

— Навчи себе та свого бабу, а не мене, старого. Мене вже вчено й перевчено, — сказав дід Грицай.

— Вчений ти, та недрюкований. Вчили тебе, та мало дрючком били, — сказав сердито дід Оникій.

— Ну, вже й розпустив свого язика, як халяву, — сказав дід Грицай, а сам все поглядав на ворота та думав: "Ну та й каторжний отой хлопець! Не несе та й не несе горілки".

Незабаром на перелазі майнув брилик. Хлопець ніс пляшку горілки.

— Ну та й забарився ж ти, синашу! Тебе б тільки по смерть добре посилать. Вкинь, Дмитре, стрючок перчиці в пляшку. Перчиця звеселить і пляшку й очі, — сказав дід Грицай.

Мотуз підвівся, щоб достати стрючок перчиці, котра висіла під стріхою, на сонці. Він ненароком кинув очима на тік. Кури вкрили пшеницю, мов чорти грішну душу. Горобці налетіли з садка й напались на пшеницю, як вовки на свиню. Мотуз крикнув, свиснув і послав хлопця до клуні стерегти пшеницю.

— Остогидло мені це сало на полудень; все сало та сало, — почав вередувати дід Грицай. — Я б оце попоїв всмак пряженої яєчні з вишкварками.

— А я люблю яєчню на маслі. Який там смак в тих вишкварках з яйцями. Ні се ні те, — почала й собі вередувати Грицаїха.

Бідна Мотузиха не знала, на чому прягти яєчню для старих вередунів, чи на салі, чи на маслі.

— Ось я зараз звелю своїй дівці, щоб напругла яєчні. В мене, хвалить бога, яєчок є доволі. Зараз яєчня буде готова, — обізвалась Мотузиха й гукнула на дочку.

Старі все пили та закушували. Здорова пляшка вже була спорожнена. Мотуз пішов у комору і десь знайшов пляшку настойки. Сусіди, діди та бабки, неначе носом почули через тини та повітки, що в Мотуза п'ють могорич. Одна баба перелізла через перелаз і прийшла нібито позичати ситів; друга баба вирнула з садка; один дід переліз через тин і з'явився, неначе козак з маку. Мотуз просив їх сідати й частував горілкою. В діда Грицяя вже зашуміло в голові; баба Оришка ледве володіла язиком та руками.

Прийшла Мотузова дочка. Мати загадала їй прятати яечню як можна швидше. Дівчина напхала повнісіньку піч соломи, набила в миску яєць, підпалила солому в печі, а сама побігла в комору по сало, не зачинивши дверей в хаті. Солома спалнула в одну мить. Полум'я не потовпилось в комин і шугнуло з комина просто в одчинені двері, в сіни. В сінях у Мотуза не було стелі. Полум'я полетіло вгору під крокви. Надворі давно стояла спека й суша. Сухі й гарячі кулики на покрівлі так і палнули одразу. Огонь обхопив все горище. І в одну хвилину полум'я лизнуло під причілок і обняло всю покрівлю. Чорний дим вирвався з-під стріхи вкупі з полум'ям. Огонь загув, засичав, застогнав, а потім зарів. Хата застогнала, неначе опечена й опарена товаряка.

Мотуз оглянувся й охолов. Мотузіха зблідла на виду, як смерть. Оникій закричав. Вони посхоплювались, побігли до хати й почали виноситись. Задзвонили на гвалт. Позбігались люде з усього кутка й кинулись гасить пожежу. Перелякана баба Оришка витріщила очі, потім обперлась позад себе руками, силкувалась встати та й знов гепнула на землю.

— Ой Дмитре мій! Ой покої твої! — мимрила баба Оришка. — А воно тільки: фу-фу-фу! Ой Мотузе мій, ой покої ж твої!

— А воно тільки: пф! пф! пф! — мимрив п'яний Грицай, вилупивши очі на бабу, але й не пробував тікати, бо вже не міг підвестись на ноги.

Деякі баби, що були тверезіші, повставали з рядна й одійшли набік. Половина з їх не мали сили підвестись і сиділи кругом рядна, повитріщавши очі на пожежу.

— А воно тільки: пф! пф! та й зайнялося, — говорила баба Оришка додіда Грицай, ще й руками показувала, піднімаючи обидві руки вгору.

— Пф! пф! пф! — запхикав дід Грицай, тикаючи руками вгору.

Люде розривали гачками крокви та лати, скидали на землю. Річка була за огородом. Молодиці бігали з відрами по воду й заливали скинуті палаючі кулики. Коли це схопився невеличкий вітер. Палаюча покрівля неначе дихнула, і дим здоровим клубком покотився на самісіньке рядно. Іскри посипались на рядно, на полумиски та пляшки, на бабів. Баба Оришка підвелась і знов гепнула на землю. Дід Грицай спробував підвестись і теж гепнув. Баби сиділи, неначе перелякані вівці в палаючій кошарі.

Оникій вгледів, що баби сидять і не тікають, і догадався, що вони п'яні. Він прибіг, схопив рядно, згорнув його хапком з пляшками й полумисками, одніс далеченько й кинув через тин у садок. З одіткнутих пляшок полилася горілка й текла крізь рядно.

— Ой боже мій! яка напасть! Одже попечуться на вогні оці гультяї, — крикнув Оникій і кинувся рятувати гультяїв.

Він ухопив бабу Оришку за руки, хотів її підвести, але баба гепнула об землю, наче лантух з житом. Тоді він ухопив бабу за плечі ззаду й поволік через двір. Баба була здорова, багато більша за Оникія. В Оникія було сили, як у комара. Здавалось, ніби комашка вчепилась в здорового жука й намагалась переволокти його через двір. Невеличкий на зріст та малосилий, Оникій тяг, тяг бабу, засапався та й кинув. Баба гепнула на землю.

Збіглися люде й кинулись рятувати Гриця та бабів. Їх обсіпало зверху іскрами, душило димом. Гриця та бабів побрали за руки та за ноги, повиносили за двір та й покидали під тином. Оникій таки спромігся витягти бабу Оришку за ворота. Баба трохи опам'яталась, сіла на землі, поправила очіпок, позатикала коси під хустку й тільки витріщала очі на пожежу.

— А воно тільки: пф! пф! та й загуло: гу-гу-гу! а потім знов: пф! пф! пф! — плела баба, обертаючись до діда Гриця.

— Ні, ні, ні! не так! ні, ні! — говорив п'яненко́ий дід Грица́й, тріпаючи руками, — перше: пш-пш! пш-пш! а потім вже: пфу! пф! пфу! пф!

Дід показав руками, тріпаючи ними, неначе лелека крилами, як хоче знятись з болота й летіти вгору.

— Ні, ні, ні, не так. Ти мені не кажи! Я бачила. Спершу пф! пф-ф! ніби запхикало. А потім вже: гу-гу-гу! гу-гу-гу! Ой Мотузе мій! Ой покої твої! — обізувалась баба Оришка.

— Так, так, серце моє! гу-гу-гу! гу-гу-гу! гу-гу-гу!.. Та й гуде, та й гуде. Ой боже наш милосердний! — плела одна п'яна баба й позіхнула на увесь рот.

Дід витріщив очі на пожежу. Несподівана пожежа, іскри, дим, попіл — все це здавалось йому якимсь важким сном.

Люде гасили пожежу, а баби та діди все ще показували на мигах, як схопилось полум'я, як воно палахкотіло. Їм здавалось, що вони провадять розмову, що одне одному докладно розкажує за ту пожежу.

Поки люде загасили ту пожежу, діди й баби протверезились, сидячи під тином, і почали одні за другими розходитись. Встав на ноги й дід Грица́й. Оникій звів бабу Оришку, вхопивши її попід руки. Грица́й почува́вав до́дому, а Оникій мусив вести бабу Оришку попід руки до самої хати. Баба зітхала, стогнала й сопла, хотіла щось розказувати, але язик її не слухав.

— Згорів Мотуз! Ото диво! Згорів зовсім! Овва! Погано! — говорив дід Грица́й, сидячи на лаві в своїй хаті.

— А воно тільки: пш! пш! а потім — пф! пф! та й загуло: гу-гу-гу! — гугукала баба Оришка, лежачи на полу.

— А де він тепер грошей візьме, коли згорів? От тобі й гроші! Овва! Ота каторжна пожежа! бодай їй добра не було!.. Овва!.. Не дасть теперечки він грошей. Еге, Оришко, не дасть?

— Гу-гу-гу! Гу-гу-гу! так і стрельнуло! Чи ти ба! Іскри летять, та кругом чадить та димить. Пф! пф! пф! пш! пш! — провадила баба, повертаючись на другий бік.

— Ото каторжна пожежа! Бодай їй добра не було і на цім світі, і на тім! — плів старий Грица́й.

Другого дня старі повставали з важкими головами та червоними очима. Баба Оришка налупала на полу свій очіпок і хотіла надіти на голову. Вона підвела руки вгору, а руки не підводились.

— Чогось я не підведу рук, не надіну очіпка, — сказала баба Оришка.

— Бо, мабуть, в тебе в голові джмелі гудуть після вчорашнього, — сказав дід.

Він надів Оришці очіпок. Баба знайшла свою хустку аж під полом. Хотіла вона підняти руки вгору, щоб зав'язати голову хусткою, а руки не слухали її й опали.

— Ой боже мій! Це ж мені руки одібрало! Ой боже мій милостивий! Що ж тепер мені робить? Як мені жити в світі божому без рук? — крикнула баба Оришка.

Баба сиділа на полу й плакала.

— Це, мабуть, од переляку. Це вчорашній переполох одібрав в тебе руки. Ото яке горенько! — сказав дід зітхнувши й задумався.

— А от же тобі то й не одібрало рук з переляку. Це мене господь за щось покарав, та не знаю за що.

— Та я й не дуже перелякався на тій пожежі; тільки був трохи напідпитку, бо все дочиста пам'ятаю. А ти була зовсім п'яна, бо верзла язиком якусь нісенітницю й на ноги не могла підвестись. І навіщо було тобі так багато пити? Вже як допадешся до тієї горілки, то дудлиш, наче голодна свиня помий з шаплика. От тепер і маєш пам'ятного.

— Оце яка напасть мені! Оце горенько! — бідкалась баба Оришка й силкувалась достати до голови й зав'язати голову хусткою, але її руки були неслухняні і все опалили та зсовувались наниз, на плечі!

Дід зав'язав бабі голову, як умів. Оришка встала, простягла руки вгору, хотіла достати горщик з полиці й не достала. В неї ще не зовсім одібрало руки, а тільки вона не мала сили простягти руки вгору; не могла ні зав'язати собі голову хусткою, ні достати горшки з полиці та миски з мисника.

Бідна Мотузиха стала бабі в пригоді: щодня зранку вона прибігала до Гриця, зав'язувала бабі голову хусткою, мила й вичісувала щосуботи голову, доставала горшки з полиці, лаштувала усю справу до обіду, служила бабі, як наймичка. А коли вона не приходила сама, то присилала свою дівчину помагати бабі.

Баба не перебула й зими; в неї на всеїдні зовсім одняло руки, і незабаром після того вона й богу душу оддала. Зостався дід в хаті один як палець.

III

Після смерті баби Оришки Мотузиха кілька день приходила до Гриця зранку й варила йому обід, але в неї вдома і своєї роботи було доволі.

— А що, діду! доведеться вам найняти наймичку. Я б радніша вам і топити й варить, але не можна мені кидати своєї хати, — говорила Мотузиха до діда.

— Я й сам бачу, що мені доведеться найняти наймичку, та не знаю, кого б найняти: молода наймичка буде переводить моє добро, а стара буде нездатна до роботи, зимою не ходитиме на річку прати плаття в ополонці.

— Та вже я з дочкою будемо вас обпирати, а вам треба найняти якусь вбогу бабу, — сказала Мотузиха.

— Ой, горе тяжке зостатись на старості літ удівцем! — промовив дід зітхнувши. — То вже, будь ласка, напитуй мені на селі яку стару бабу.

— Візьміть, діду, Хіврю, що живе при синові. Там такі вбогі люде, що й їсти нема чого, — сказала Мотузиха.

І вона, вертаючись додому, зайшла до баби Хіврі. Хівря згодилась і стала за

наймичку в діда Грицяя.

Поховавши свою бабу, Грицай трохи опам'ятався, перестав пити та гулять, може й тим, що настав великий піст, а дідові треба було одговоритись.

Настав Великдень. Зацвіла весна красна. Дід виставив у садок пасіку, коло пасіки знайшлася робота.

Одцвіли садки. Літо розгорювалось, як сухі дрова в печі. Зазеленіли городи. На городах спалнула зелена бутвина й залисніла, як зелений кришталь.

Одного сонячного пишного дня дід порався в пасіці та в садку. Бджоли гули, грали на сонці, неначе молодиці проворно вештались, готуючи громадський обід. За садком, за вербами в дідовому городі, в березі хтось прав плаття, збиваючи його праником, і співав пісні. Праник ляпав, аж одляски йшли поміж вербами, аж луна лунала в садку, неначе в здоровій порожній хаті. Пісня лилася через верби в пасіку така голосна, неначе хтось стояв за уликами і співав з усієї сили, трохи не над самим дідовим вухом. А праник все ляскав безперестану, аж одляски йшли по пасіці.

"Що воно за проява! Хто це там верещить та ляпає праником, аж в вушах в мене тріщить. До мого городу ніхто не ходить на річку плаття прати, а це щось улізло та й верещить не своїм голосом", — думав дід, виходячи з пасіки на леваду. Його взяла цікавість подивитись, хто то зайшов в його город прати плаття.

Дід став на сонці, прикривши очі долонею. Незабаром з-за верб вийшла якась молодиця, підтикана до самісіньких колія, молода, повновида та червона, як калина. Вона була не гарна з лиця, мизата й кругловида, з товстими губами; кирпатий ніс був притулений до лиця, неначе картоплина. Але здорові темні чорні очі аж блищали й лисніли, а повні, як пампушки, щоки червоніли, наче два пучки калини. Вона йшла і все лящала пісні і, тільки порівнявшись з дідом, замовкла, блиснула на діда очима й сказала йому "добридень". Дід задивився на неї, навіть очі витріщив на її свіже лице, що неначе аж пашило жаром.

— Чия ти, молодице? Щось ти мені не по знаку, — спитав дід в молодиці.

— Авжеж не по знаку, бо я давненько вийшла з Трушок на службу до Києва, а оце тільки що вернулась до батька, — сказала молодиця й крутнула очима раз соб, а другий — цабе.

— Чия ж ти? Як тебе звать? — спитав дід.

— Я дочка Петра Смолянки, а звать мене Сиклета.

— То ти Смолянківська! Я пам'ятаю тебе, як ти була дівчиною. За кого ж ти вийшла заміж?

— Та ні за кого, — сказала Сиклета, і од сорому спустила очі вниз, і переклала коромисло з сорочками з одного плеча на друге.

— Гм!.. То ти служила в Києві... Мабуть, дівчатам дуже весело в тому Києві? — обізвався дід.

— Ат! чи весело, чи не весело, а я буду й десятому заказувать, щоб не йшли на службу в той Київ.

Сиклета важко зітхнула й замовкла.

— То ти з дитиною вернулась до батька чи дитину покинула в Києві? — спитав дід, догадавшись, що Сиклета була покритка.

— На кого ж мені покинути дитину в Києві? Прийшла до батька з дитиною та й живу в його. А де ж мені дітись у світі божому. Роблю й на себе, й на батька, — сказала Сиклета.

Сиклета ще раз перекинула коромисло з платтям з плеча на плече, неначе гралась з ним, блиснула на діда очима, крутнула ними на один бік і на другий і промовила:

— Прощайте, діду!

— Прощай, небого! — одказав дід і не зводив з молодиці очей, доки вона перейшла через невеличку леваду, майнула попід хатою і пірнула в гущавину садка, неначе втопилась в зеленому гіллі слив та вишень.

Дід все дивився на її високу та тілисту постать, доки вона не зникла з очей.

"Ну та й брав ж молодиця! Пройшла з коромислом попід хатою, неначе віз з снопами проїхав", — подумав дід і пішов до пасіки, прицмакуючи губами.

Дід Грицай взяв струга та сокиру й заходився майструвать коло старих уликів, приставляв нові дна до старих уликів, поновляв сноси, а в його з думки не виходила червоновида Сиклета. Він підвів очі, а вона все ніби стояла за пасікою на стежці з коромислом на плечах і дивилась на його здоровими чорними облесливими очима. Дід кинув очима на верби і знов неначе перед його очима зачервоніла калина через рідке вербове гілля. Йому здавалось, що за тими вербами знов залунає здоровий Сиклетин голос.

Дід знов заходився вистругувать сноси. А червоні Сиклетині щоки знов заманячили перед його очима між білими тонкими снозами. Він глянув на хату: попід білими стінами неначе посовувалась огрядна, плечиста Сиклета й пірнула в зеленій гущавині.

— Пху на тебе, сатано! — аж плюнув дід набік. — Оце вчепились до мене оті червоні щоки та чорні очі, неначе раки вп'ялися в мене клешнями.

Дід знов заходився стругати, і сам незчувся, як замутикав старечим голосом якоїсь пісні. Він швидко опам'ятався.

— І верзеться же отаке старому! Ще й пісні затяг! Добре, що Оникій не чує, а то й цей вчепився б та вп'явся у мене, як рак клешнями. Оце яка напасть, та ще й на старості літ! Одчепися од мене, сатано!

А сатана не одчеплювалась і все тривожила та ворушила дідові думки, дідові очі, неначе перед ним літали й дзижчали кусливі спасівські мухи і сліпцем лізли йому в очі.

Другого дня була неділя. Дід Грицай не пішов до церкви. Як тільки люде вийшли з церкви, баба Хівря подала обід. Дід пообідав, вийшов і сів на призьбі.

Літо розгорювалось. День був сонячний, пишний, гарячий. Сонце заливало золотим маревом леваду, садок, верби та городи. На сукупних городах зацвіли соняшники, неначе на зелену бутвину посипались з неба невеличкі сонечка й засипали городи жовтими кружалками, схожими на сонце. Трав'яні коники аж тріщали в траві. Соловейки аж лящали в вербах. Десь далеко кувала зозуля, і її м'яке, але гучне кування було чути між свистом, криком та щебетанням пташок. Гаряче й вогке повітря вливало

в тіло силу, здоров'я, веселило серце. Дід почвалав через леваду і став коло річки. Дивиться він, через городи, помаленьку, тихою ходою посувалась, неначе пливла, якась молодиця, попід руки потонувши в зеленому листі кукурудзи. От вона вийшла на борозну і неначе попливла між пшінкою, між картоплею та маком, вся червона, в червоній хустці з довгими білими торочками, в червоній з чорними дрібчастими квіточками юбці, в червоній довгій спідниці. Спідниця розпустилась до самого долу. Молодиця неначе тягла червоний поділ по буряках та моркві. Сонце обливало її зверху донизу. Червоний убір аж палав на сонці. Здавалось, ніби якась червона квітка вихопилась з зеленої огородини й зацвіла й закрасила усі огороди.

"Що воно за проява манячить отам на городах! — подумав дід Грицай, слідкуючи очима за тією проявою. — Та яка червона! А спідниця аж волочиться позаду, неначе в городянки або в панни".

А та проява все йшла наниз до річки і наближалась до верб. минула коноплі й пішла стежечкою понад берегом, лузаючи насіння. Порівнявшись з дідом, вона повернула до його голову й поздоровкалась.

— Чи це ти, Сиклето? — спитав дід, прикривши очі долонею і придивляючись до Сиклети через річку.

— Я, дядьку! — сказала Сиклета і спинилась. Дід несамохіть задивився на неї, стоячи на самому березі вузької річки. Сиклета, червона на виду, вся в червоному убранні, в червоному намисті, неначе горіла серед зелених верб та кущів, неначе серед зеленого листа схопилось червоне полум'я.

— Оце яка ти вся червона! Навіщо ж ти так низько спустила поділ, що аж по траві волочиться? — спитав дід.

— Бо мене так в Києві навчено, — обізвалась Сиклета й крутнула головою так, що білі й червоні довгі торочки кругом хустки заколивались і черкнулись об її широкі плечі.

— Нате вам, дядьку, насіння! — гукнула Сиклета з-за верби. — Я бачила, що в вас ще усі зуби цілі.

— То й давай! Ти думаєш, не лузатиму? Ще втну, бо зуби добрі маю, — обізвався дід.

Сиклета засміялась і кинула півжмені насіння в воду. Насіння розсипалось по воді. Прудка річка понесла його й прибила до берега. Качки кинулись ловить насіння. Вода крутила качками на всі боки, неначе гралась ними, мов цяцьками. Дід примітив, як в Сиклети блиснули з-під товстих червоних губів широкі, як лопатні, але рівні й білі зуби.

— Куди ж це ти йдеш? Чи не на музики? — спитав дід Грицай.

— Ні, не на музики, бо й музик нема коло корчми. Йду до дівчат гуляти, бо я ні вдова, ні заміжня, то й гуляю з дівчатами.

Сиклета заспівала, пірнула в зелені кущі верболозу й зникла за коноплями, тільки голос її йшов луною довго-довго, доки не затих.

"Ну та й здорова та поставна молодиця! І мизатенька, і кирпата, але червона, як калина", — думав дід, вертаючись до хати через леваду. А в очах в його все миготіла червона огрядна Сиклетина постать, неначе поперед його палало кучеряве полум'я.

"Ну та й молодиця! Оце яка спокуса! Овва! Ну та й цяця! Хоч залицяйся або женихайся! Пху на тебе, сатано!"

Дід плюнув на один бік, потім на другий і увійшов в темні сіни. Одчинив він сінешні двері, в темряві знов перед його очима неначе спало серед сіней червоне полум'я. Дід увійшов у хату, сів на лаві й задумався так, що аж баба Хівря це примітила. Посидівши, подумавши, дід взяв шапку, надів синій суконний жупан, пішов до шинку й сів на призьбі, щоб розважить себе, заговорить, цебто горілкою запити те червоне полум'я, що миготіло перед його очима.

Якось на тижні, через три дні після того, дід Грицай порався в пасіці. Бджоли були готові роїтись, і Грицай вже запросив до себе за пасічника діда Оникія. Оникій переглядав улики. Грицай вештався по пасіці без діла. Несподівано над річкою за вербами голосно застукав праник. Дід Грицай насторожив вуха.

"Ну та й внадився якийсь праник в мій огорог! Чи це той праник, що й передніше ляпав, чи ні? — подумав Грицай. — Сиклетин праник неначе лящав тонше, а цей стукає товще. Ба той самий... ба ні! Цей праник трохи хрипить, неначе з розколиною... Той був голосніший".

Цікавий дід почував, що праник його трохи стривожив. Він помаленьку, тихою ходою вийшов з пасіки, попрямував до річки, закрався й крадькома виглянув з-за верб на берег. В березі Сиклета вмочала полотно, кидаючи довгі шматки до самої середини річки й збираючи його собі під ноги на плискватий камінь. Знов затріщав праник. Дід виглянув з-за верб і вгледів Сиклету.

— І щоки червоні, і ноги червоні, неначе у молоденької гуски, — промовив дід нишком.

Сиклета збила полотно, поклала шматки на коромисло й наблизилась до діда. Грицай поздоровкався з Сиклетою й витріщив на неї очі. Сиклета на одну мить спинилась коло діда, переклала коромисло з одного плеча на друге. Коромисло з шматками полотна крутнулось на її широких плечах, неначе почеплені на бантині терези з двома шайками. Вона блиснула на діда очима й тихою ходою пішла, неначе попливла, по леваді, поминула хату й сховалась в гушавині. Дід стояв і не зводив з неї очей, доки вона не зникла в вишнях.

— Цц! — аж цмакнув дід, вертаючись до пасіки.

"Ну та й молодиця! і здорова, і плечиста, і червоновида, як маківка, — думав дід, никаючи без роботи по садку од кутка до кутка.

Другого дня дід вийшов у садок, і в його несамохіть самі вуха насторожились. Він прислухався, чи не стукотить праник в вербах у березі. Але праник не стукотів. В березі було тихо, навіть пташки не щебетали, неначе змовились не щебетать, щоб дідові було чутніше. Дід порався у садку, вештався по пасіці, а в його самі вуха чогось прислухались, чи не заляскає праник в березі, чи не залунає голос між вербами. Але праник не тріщав, пісня не лунала.

"Не прийшла вмочать полотна... — подумав дід Грицай. — Ото лукава молодиця! Як прийде в берег, то неначе мій садок повеселішає. Чом це вона сьогодні не прийшла?"

Чом це вона не звеселила мого садка... і мене?"

Другого дня вранці дід Грицай вийшов з хати, став на сінешньому порозі, а його вуха знов насторожились, неначе прислухались, чи не ляскає праник в березі, чи не розлягається пісня в вербах. Дід аж здивувався, що в його ворущаться такі думки.

"Що це за напасть така! Тривожить мене Сиклетин праник, неначе парубка тривожить брязкання бубона на музиках. Пху на тебе, сатано! Хоч йди на музики до корчми, — думав дід, стоячи на порозі та настороживши вуха. — Як вийду в садок, то так і хочеться почути, чи не ляскає праник в березі. І на бісового батька здався мені отой праник!"

Дід вернувся в хату. Але Сиклетин праник все одгукувався в його вухах. Минув ще день, минув і другий. Сиклета не приходила в берег. Третього дня діда Грицяя неначе якась сила потягла до перелазу. Він став коло перелазу й оглядав вулицю, що простяглася до самого краю Осередку й врізувалася кінцем поміж вербами просто в широке плесо, в котре стікались за Осередком обидві течії. Дід виглядав Сиклети, а Сиклети на вулиці не було видно. Він сів на перелазі і втирив очі в широке блискуче плесо води. Вода лисніла між вербами. На бистрині блискучі скалки неначе бігали по воді, блищали, лисніли, миготіли, перескакували одна через другу, неначе грали в хрещика. Гуси та качки гойдались на бистрій хвилі, неначе їх хтось підкидав вгору, неначе вони танцювали метелиці. А Сиклети нігде не було видно.

В діда майнула думка найняти собі Сиклету за наймичку.

"Матиму веселу, проворну й гарну наймичку. Аж гарно буде подивитись. З старою Хіврею мене аж нудьга бере за серце. Моя небіжка Оришка була весела й хату мою звеселяла, а це якась стара чупойда! насилу повертається оте одоробало по хаті, та тільки кахикає, та бухикає, та сопе, а прийде вечір, то все стогне. Надокучив мені й Оришин стогін. Я люблю, як у хаті регочуться. Найму я собі веселу наймичку".

А Сиклети не було видно на вулиці. Дід підвівся, став на перелазі і все виглядав. За тином, в городі в сусідів підсапували картоплю дві політниці. Одна політниця примітила, що дід так довго сидить на перелазі, підвелася й довго дивилась на діда. Дідові чогось здалось, що та політниця догадується, чого він сидить на перелазі і кого він виглядає. Дід кинув оком через вулицю. І там коло хати йшла баба з горщиком в руках, примітила діда, спинилась і довго дивилась на діда. Дідові чогось здалось, що й та баба догадується, чого він так довго сидить на перелазі і кого він виглядає.

"І повітрішали тобі очі на мене! Неначе зроду мене не бачили!" — подумав дід і пішов тихою ходою до хати.

Цілий тиждень не з'являлась Сиклета в дідовій оселі, не приходила на берег. Діда брала нудьга за Сиклетиным праником.

В неділю вранці, по обіді дід вийшов з хати й сів на призьбі. Вія думав, куди б то сьогодні піти: чи до Мотуза в гості, чи до корчми, щоб трохи себе розважить, побалакати з людьми і випить по чарці. Незабаром вийшла з хати й баба Хівря. Вона вгніздилась на призьбі поруч з Грицаєм і почала балакати то про се, то про те. Дід вряди-годи обзивався до Хіврі словом, думаючи свою думку. Хівря говорила й кахикала:

скаже слово та й кашляне раз, скаже друге та й кашляне двічі. Дідові вже остогидло те кахикання. Він хотів вже надягти на рукави жупан і майнути до Мотуза. Коли несподівано перед його очима на городах замаячила червона постать, неначе хто запалив на картоплі багаття. Дід догадався, що то йшла Сиклета, і раптом підвівся з призьби, неначе аж підскочив. Але йому стало ніяково перед Хіврею. Він знов сів на призьбі, а очі так і вп'ялися п'явками в ту червону постать.

Сиклета помаленьку посовувалась межею, далі неначе пірнула в вишнику, а потім знов вирнула між соняшниками, пішла наниз до Раставиці й сховалась в вербах. Дідові забажалося піти до неї в верби й запросити її до себе за наймичку. В його аж жижки задрижали, але він глянув на Хіврю і втихомирився.

Незабаром в дідовій леваді між вербами зачервоніла Сиклетина хустка на голові, потім замаячив поділ червонястої спідниці десь з-під густого нахиленого гілля, а потім з-за низеньких вишень висунулась уся Сиклетина постать і засяла на всю зелену леваду. Сиклета пішла стежечкою через леваду, тихою ходою пройшла проз дідів погрібник, порівнялась з дідом та Хіврею і сказала їм "добридень". Дід насилу вдержав язика: так йому хотілось спитати в Сиклети, чи не найнялася б вона в його за наймичку. Але поруч з ним сиділа Хівря: йому ніяково було при Хіврі годить Сиклету собі за наймичку.

— Чи ти ба, як розпустила спідницю, неначе павич хвоста! Батько напозичався в пана грошей на одробіток, насилу настаचाє хліба на сім'ю, а доня волоче хвоста по траві. Ой господи! Не пустила б я своїх дочок на службу в Київ зроду-звіку! — сказала баба Хівря.

Але старий Грицай навіть не слухав, що говорила баба Хівря.

"Чого це Сиклета никає коло моєї садиби? Чогось їй треба. Може, вона й сама думає пристать до моєї хати", — подумав дід, вставши з призьби й натягаючи рукави жупана на кремезні руки.

Дід пішов до Мотуза в гості. Він вийшов на вулицю й думав наздогнать Сиклету, але Сиклета десь зникла на городах у садках, приставши до дівчат.

Другого дня дід вийшов у садок і насторочив вуха. Між вербами незабаром затріщав праник. Дід аж зрадів і почимчикував в берег. Сиклета стояла на камені й збивала полотно. Дід приступив до неї й поздоровкався.

— Чом це тебе так довго не видко було в березі? — спитав дід в Сиклети.

— Бо я цілий тиждень ходила на буряки бити rischi; ще на минулому тижні загадували на селі збивать борозни на буряках, — обізвалась Сиклета, держачи в руках праник і розставивши руки.

— Чи не найнялась би ти в мене за наймичку? Хівря вже стара, не здужає зимою на річку ходити з платтям, не здужає золійники носити до жлукта, не одзолить добре сорочок, а пере ніби сухоперки; а я люблю, щоб сорочки були добре випрані, щоб були білі, як папір. Хівря не увинеться з тим топлінням, варінням, шиттям та полоттям. Відомо, стара людина.

— Добре, діду! — обізвалась Сиклета, а в неї очі аж засяли. Вже давно в неї була

думка стати в Гриця за наймичку. Вона сподівалась, що дід прийме її на службу з малим хлопцем, бо інші багатирі не приймали її на службу з хлопцем. Маючи це на думці, Сиклета задля того й занадилась в Грицаїв садок, щоб у березі прати плаття...

Сиклетин батько був дуже сім'янистий чоловік, та ще й до того небагатий. Старші його діти вже підростали, але в його було чимало й своїх дрібних дітей. З'їжа була велика: хліба було обмаль. Сиклетин батько насилу наставав хліба на свою велику сім'ю; він хотів найняти в кого-небудь Сиклету за наймичку. Сиклета розвідала про діда Гриця й почала вчащати в його город, нібито на річку. В неї вже давно була думка підлеститись до діда й найнятись в його за наймичку.

— Але мені перше треба спитать в батька та матері, — сказала Сиклета до Гриця.

— Авжеж спитай! Порадсья з матір'ю та й приходь з нею. Може, й зійдемося за ціну.

— Тільки, діду, я загодя скажу, що в мене є невеличкий хлопчик. Я не знаю... як воно буде... Я хлопця не покину в батька.

— Та твоє хлоп'я небагато заважить, небагато переїсть в мене хліба, — сказав дід.

— Приходь з матір'ю хоч і зараз. Я одправлю бабу Хіврю.

Сиклета попрощалась і пішла тихою ногою, похиливши голову й думу думаючи. Дід Грицай вернувся в пасіку.

— Гм... гм... — заскрипів дід Оникій, — оце чорт його й видав. Залицяється до червономордих молодих без сорому серед дня...

— А хоч би й залицявся? Хіба старому не можна залицяється?

— Не можна!.. Ще старе луб'я й на вулицю піде вкупі з парубками. Гм, хм! — аж чмихав дід Оникій на всю пасіку.

— Чмихай, хмихай! а старе луб'я візьме та й ожениється, ще й Оникія попросить в бояри.

— Заманулось у петрівку мерзлого. Хм, хм! І вдасться ж тобі така людина! Візьме та й здуріє на старості літ. Дуже вже ти став баский, як Оришка померла.

— Скрипи, скрипи! Я був баский і замолоду, баский я й на старості літ, не такий, як ти. Як розбасуюся отут в пасіці, то й тебе вбрикну і улики поперекидаю, — сміявся Грицай.

— Басуй, басуй, доки тебе не приборкає, — сказав Оникій, сплюнув та й замовк, насупивши брови.

— То так тобі здається, що я басую, бо ти сам вже геть-то не баский, мов стара курка. Ти вже й справді став старий та ще й недобачаєш; тобі на очі вже полуда впала, — обізвався дід Грицай.

— Бачу я добре і через полуду! Не зовсім ще я осліп, — сказав Оникій і замовк.

Надвечір Сиклета прийшла з матір'ю до Гриця. Грицай найняв Сиклету за наймичку і згодився, щоб Сиклета взяла з собою й маленького сина Петруся. Сиклета була рада, аж сміялась.

"Отепер я в діда в хаті й наймичка, й господиня. Над моєю шиєю не виснутиме хазяйка, не гарюкатиме та не гризтиме мене щогодини", — подумала Сиклета.

Другого дня Сиклета, зваривши обід, заходилась порядкувати в хаті: вимазала й вибілила хату, пошпарувала піч та припічок, помила образи, повишкрібала лави та стіл, за образи позатикала свіжі ласкавці та васильки. Робоча, жвава, метка, проворна зроду, вона поприбирала, повимивала, повичищала все чисто в хаті в одну мить. Блиснуло вечірнє сонце в віконця, хата аж засміялась.

"Ну та й проворна ж та хазяйновита оця молодиця!" — думав дід Грицай, поглядаючи скоса на Сиклету, як вона проворно та швидко вешталась по хаті коло роботи.

— Дядьку! це ви дохазяйнувались до того, що в вас в оселі нема ні собаки, ні кішки. Аж чудно якось, що надворі собака не гавкає, а в хаті кішка не нявкає. На мишей і страху нема! бігають по хаті серед дня. Достану я цуценя та кошеня. Буде Петрусеві забавка. Петрусь буде гратись з кошеням, — сказала Сиклета.

— Коли хоч, то й достань. Нехай тобі собака гавкає, а кішка нявкає, бо мені про це все байдуже.

— Дядьку! в вас у дворі свиней нема й заводу. Чом ви пак не купите зо два підсвинки? Хвалить бога, у вас є й висівки, й полова, й межисідка, а в комірці стоять і одвійки, і од'ємний: є з чого надерти дерті, буде чим годувати поросята. А к різдву можна буде виростить і вигодувати кабанця, — сказала Сиклета.

— Про мене, піди по кутку та розпитай, може, й знайдеш двоє поросят або кабанця на годівлю, — сказав дід.

Незабаром Сиклета достала й кошеня, й цуценя, купила два підсвинки. Петрусь грався з котеням та цуценям. Знайшлася йому забавка.

Розумна й добра, але хитра й облеслива, Сиклета швидко постерегла дідові нориви і підійшла під його смак. Вона годила йому, розпитувала, яку він любить страву, який він любить хліб — чи кислуватий, чи солодкий. І таки догодила йому: варила кашу круту, обмішувала пересмаженими вишкварками, щоб хрущали в роті, варила кислуватий борщ, пекла кислуватий хліб, котрий сама насилу бгала в рот, бо не любила кислого хліба.

"Ну та й добра ж наймичка оця Сиклета! зараз постереже, в чому мені недогода або догода!" — думав дід.

В дідовій хаті стало веселіше, неначе червоновида Сиклета закрасила собою хату й звеселила стіни й кутки.

Петрусь бігав по хаті, грався з котеням, щебетав, пустував. Дід дуже полюбив маленького Петруся, любив брати його на руки, садив його собі на коліна і пестив його, і грався з ним, як з котеням.

— А в діда борода з конопель, — белькотав Петрусь і брав рученятами діда за бороду й плував її на всі лади.

— А вуса в діда з чого? — питав дід в Петруся.

— А вуса з клоччя, а брови з щетини, — лепетав малий веселий хлопець.

Дід реготався й цілував малу дитину в замурзане лице.

— Веселий твій Петрусь вдався, певно тим, що київський, — жартував дід з

Сиклетою.

— А ти, сину, любиш діда? — спитала Сиклета збоку. — Чи дід гарний?

— Авжеж гарний, бо кудлатий, як наше кошеня, — промовив Петрусь.

— А вуса в діда гарні? — спитав Грицай в хлопця.

— Ні, не гарні, такі товсті, як хвости в цуценят.

Дід зареготався на всю хату.

— Ну та й втішний же твій Петрусь! Він в тебе вдався, — сказав Грицай.

В веселій хаті, з веселими людьми весело й жити. Дід Грицай повеселішав і вже не так часто тягався по корчмах та по гостях. Він таки виканючив у Мотуза ще півсотні карбованців. Мотуз крутився, вертівся, одпрошувався, але таки мусив позичити грошей в одного багатиря й оддав Грицаєві. Дід потрошку вряди-годи переносив їх до корчми.

В кінці літа, одного дня, вранці, Сиклета поралась коло печі. Дід Грицай довго дивився, як вона то нахилялась, то підводилась, кидаючи крутини соломи в піч. Сиклета гнулась, випрямлювалась, знов нагиналась, неначе тонка верба коливалась на вітрі. Дід задивився на неї, а далі промовив несподівано, неначе його слово зірвалось, як з кілочка.

— Сиклето! чи ти підеш за мене заміж, як я буду тебе сватать?

Сиклету неначе хто впік огнем. Вона випросталась на весь свій зріст і вирячила на діда свої здивовані чорні очі. Її очі з того дива аж побільшали. Дід стояв, кліпав сірими очима і ждав одповіді, осміхаючись. Сиклета дивилась на дідові м'які рожеві щоки, котрі од сміху ніби посунулись під самісінькі очі, дивилась на його ясні сірі очі, на веселі уста під вусами. А перед її очима несподівано майнув Київ, блиснули чийсь пишні карі очі, зачорніли брови, засміялись червоні молоді уста з-під чорних довгих вусів. В серці спалахнула давня любов, неначе на Сиклету повіяло гарячим духом літнього дня, пропаханим васильками та м'ятою, неначе в хмарний день несподівано блиснуло з-за хмари сонце, облило землю світом і теплом. Всі ці думки блиснули в неї в голові в одну мить, як блискавка: блиснули й згасли.

Сиклета стояла й мовчала. Дід спитав вдруге.

— Чи пішла б ти за мене заміж, якби я тебе сватав?

Сиклету неначе хто різнув по серці ножом. Солодкі, пишні, як літній день, згадки про давню любов несподівано змінились на гіркий полинь: тіло неначе пройняв мороз, пройняв наскрізь до самого серця; але вона ненароком кинула очима на свого Петруся. Подивилась і зітхнула.

"Петрусь матиме хату й ґрунт... — подумала Сиклета, — треба йти заміж за діда. Дід старий, підтоптаний, але веселий, моторний, непротивний".

— Я, дядьку, не удова; я батька маю. Спитаю передніше поради в батька та в матері, — сказала Сиклета й спустила очі додолу.

— То й спитай. Ти, Сиклето, так мені догодила в усьому, як ніхто мені не догодив ще ніколи. Ти вмієш спекти й зварити по моєму смаку; ти така хазяйновита, що кращої для себе хазяйки я й не знайду.

— Бо мене вчили в Києві й пекти, й варить, — тихо обізвалась Сиклета. — А чи

одпишете на мене й на мого Петруся свою хату й ґрунт? — спитала Сиклета проворненько й облесливим, солодким голосом, не дивлячись дідові в вічі.

— Атож! Я ще за своєї жистності одпишу в духовниці на тебе й на Петруся хату, й ґрунт, і пасіку. Як помру, матимеш з сином притулок. А мені треба хазяйки. З наймичок мало користі. Біжи спитай батька та матері хоч і сьогодні, — сказав дід і вийшов з хати.

Сиклета кидала крутини з соломи в піч, а в неї по щоках покотились сльози.

"Ой карі очі, чорні брови! жаль мені за вами. І була вже забула за вас, та знов згадала. І не забуду вас, доки й мого віку, бо раз на віку була я щаслива. Минуло моє щастя, таке пишне та недовге. Доведеться йти за діда заміж. Хоч принаймні матиму з сином пристановище".

Дід Грицай пішов у садок. В його заворушилось в серці почування веселе, навіть молоде. Старому заманулось балакати, жартувать, випить всмак в компанії й побалакать з людьми в веселому товаристві. Грицай углядив діда Оникія за вишнями. Йому заманулось трохи подражнитись з поважним дідом.

— Оникію! — гукнув Грицай.

— Та чого там! — обізвався понурий Оникій.

— А ходи лишень сюди! Щось маю казать.

— Та чого там! Чи вже приступає до тебе, чи що?

— Та вже й приступило, — сказав дід Грицай. — Оникію! Чи ти знаєш, що я оце женюся!

— Цур дурня! Ще що вигайдай! Перехрести лишень свого лоба! — обізвався дід Оникій, виступаючи з-за вишень на галявину.

— І їй-богу, і присягай-богу, що женюся. Вже й молоду напивав.

— Та це ти дражнишся зо мною! Я тобі не собака, щоб ти зо мною дражнився. А коли тобі припала охота дражнитись, то ондечки лежить на призьбі Сірко: біжи та й смикай його за хвіст, а він буде тобі гарчать.

— Та яке там в іродового сина дражніння! Я тебе прошу за старосту. Будь ласкав! підіть з Мотузом за старостів до моєї молодії.

— Де ж ти собі напивав бабу? Чи таки в Трушках, чи в Шамраївці, чи, може, аж у білій Церкві? — спитав Оникій.

— Яку там бабу! На вражого сина здалась мені баба! Нехай вже тобі буде баба. Я сватаю молоденьку молодицю, червону, як калина в лузі.

— Пху на тебе, сатано! Тобі час би вже про домовину та ладан дбати, а він тобі он що!

— Яку там домовину! Ще й потанцюєш з своєю бабою в мене на весіллі. А вже весілля встругну на все село! Ший, Оникію, сап'янці і собі, й своїй бабі. Хоч-не-хоч, а мусиш прислужиться мені: підеш за старосту.

— Верзи, верзи на свою обихідку! Може, на душі полегшає, — сказав Оникій і сховався за вишнями.

Ввечері того-таки дня, впоравшись у хаті, Сиклета побігла до батька й розказала

батькові й матері, що Грицай її сватав. Батько й мати зраділи.

— Я допоминалась, щоб Грицай одписав на мене хату й ґрунт. Як не запише на мене хати й левади ще за живоття, то я за його зроду-звіку не піду. Він обіцяв одписати на мене хату й ґрунт, ще й пасіку, — сказала Сиклета.

— Ще й пасіку? — аж крикнула мати.

— І пасіку обіцяв одписати, — сказала Сиклета.

— І то добре! — сказав батько. — Він не лихий чоловік, ще й при здоров'ї, хоч і любить бенкетувати.

— Ти, дочко, причепись до його, щоб він тобі одписав і поле, — сказала мати, — в його поля доволі, а поле здасться Петрусеві. Бо де ж Петрусь знайде собі поле.

— А справді добре було б, якби він одписав мені й Петрусеві поле, — сказала Сиклета.

— Гляди лиш, щоб не переборщила. За поле вже заплатив Мотуз, хоч і не всі гроші. А як ти будеш намагаться за поле, то Грицай надумається та ще й одкинеться од тебе. Вже потім, як вийдеш за його заміж, підійди до його підступом, хитро та мудро, то, може, він і на Мотуза не подивиться, і поле тобі одпише. Тим часом матимеш хату й ґрунт. Матимеш притулок, і син твій не буде безпритульний. Матиме за що зачепиться.

Сиклета задумалась, їй забажалось загарбати і дідове поле для свого безталанного Петруся.

Через тиждень дід Оникій мусив-таки йти за старосту до Сиклетиноного батька. Дід Грицай ще перед вінчанням одписав Сиклеті й Петрусеві хату, ґрунт і пасіку і повінчався з Сиклетою, не вважаючи на те, що вона була покритка та ще й накинула сина дідові в хату.

— Оженився дурний та взяв біснувату, та не знали, що робить — запалили хату, — приказували люде, прочувши за дідове весілля.

Одначе з Сиклети вийшла зовсім не біснувата жінка, а добра хазяйка в дідовій господі. Вона була робоча й хазяйновита, робила не покладаючи рук, дуже добре доглядала дідового хазяйства. Після весілля дід Грицай перестав пити та швендять по гостях та по корчмах. Але перегода його знов потягло до гулянки: знов почали збираться до його старі гулячі діди та баби. Сиклета й словечка не говорила дідові, служила йому, слухала його й корилась, їй все здавалось, що вона дідові не жінка, а наймичка, що вона вибула рік в діда на службі, стала на другий, добуває другого року, а потім ще набуває зайві тижні на службі, та все служить, та ніби набуває року, котрому й кінця нема.

Сиклета насилу звикла звати діда на ймення: все звала його дядьком, викала на його, доки дід не розсердився на неї й не звелів звати його Дорошем і тикати на його.

Минуло два роки. Сиклета вірно служила дідові, годила йому в усьому, не сказала йому ні одного докірливого слова. Коли дід був сердитий або приходив додому п'яний та починав вередувати, вона змовчувала, зціпивши зуби, поки дід не переставав гримати. Вона знала дідові нориви, знала, що дідові ні в чому нема впину, що дідові своя воля волить. Третього року після весілля дід занедужав, полежав неділь зо дві й швидко

одужав. Сиклета побачила, що настав час говорить з дідом за поле. Раз по обіді, як Дорош випив кілька чарок горілки з сусідами, а сусіди розійшлись, Сиклета причепилась до діда.

— Дороше! навіщо ти оддав поле Мотузові?

— Бо грошей треба було, то й оддав, — сказав Грицай.

— Ти старієшся, а мій Петрусь росте. В мене поля ні клаптика. Одпиши ти своє поле за життя на мене й на Петруся. Ти знаєш, як тепер стало скрутно з землею.

— Буде Мотуз сердитись на мене, буде клясти. Якось ніяково мені, — сказав дід.

— Нехай кляне. Буде він тебе клясти, як тебе на світі не буде: не чутимеш, — сказала облесливо Сиклета.

— Правда, що ти мені служила й догоджала, як ніхто в світі мені так не годив. Оце я виманив в Мотуза ще п'ятдесят карбованців, а він сказав, що вже більше не дасть, що він вже й переплатив мені за те поле...

— Авжеж! От і переплатив! Тепер люде беруть наспіл поле не з половини, а з третини. А Мотуз і досі оре твоє поле з половини. Чи він же програв? Не один десяток карбованців він заробив з твого поля.

— І то правда. То й одпишу тобі, і не так тобі, як Петрусеві, бо я його люблю, як свого сина.

— То не гайся ж та й одпиши поле зараз-таки, бо ти все нездужаєш. Колись несподівано помреш, а я зостанусь сиротою. — сказала Сиклета.

Дід і справді не довго гаявся: він пішов до писаря, дав йому хабара. Писар написав духовницю, сам підписався за свідка, попросив ще одного свідка. І той за гроші підписав засвідчення. Грицай поїхав до Білої Церкви до нотаріуса; нотаріус засвідчив духовницю. Все було зроблено як слід, по закону. Дід оддав духовницю Сиклеті. Сиклета доручила бомагу своєму батькові. Дід Грицай пожив ще рік і помер.

— Ну тепер, хвалить бога, Грицаєве поле буде моє! — сказав Мотуз до жінки і пішов до волості з бомагою за пазухою. У волості він вже застав Сиклету й Сиклетиного батька.

— Опізнився, Мотузе, з бомагою! — обізвався писар з-за стола. — Грицай одписав ще за життя своє поле своїй жінці Сиклеті: ось його й духовниця.

Мотуз остовпів і не міг і слова промовити. Очі неначе згасли, голос неначе якась сила одібрала, в його ніби одняло памороки.

— Як же це воно буде? Я ж йому заплатив за поле грішми? Хто же мені верне мої гроші? Я чоловік небагатий, негрошовитий; через те поле я напозичався в людей. Як же воно буде? — бідкався Мотуз.

— Як знаєш, так і роби. Грицай написав духовницю, а духовниця все одно, що й закон, — обізвався писар з-за стола.

— Я свого не подарую, буду жалітись у суд, буду позиватись. Для мене буде вже надто кривдно. Яка ж це правда на світі! — говорив Мотуз, скося поглядаючи на Сиклету; в його очах світилась така ненависність до Сиклети, що, здається, він був ладен кинутись на неї і задушить її.

Сиклета навіть не дивилась на Мотуза. В неї вид аж сяв, аж сміявся од радості.

— Ну та й лукавий же чоловік, отой Грицай! скривдив Мотуза ні за що ні про що! — аж загули на селі люде.

По селі загомоніли: пішла по селі опорока на Грицаю за його лукавий вчинок.

За Грицаєве поле схопилась лайка, змагання, трохи не бійка, неначе над дідовою могилою схопилося полум'я, підняло пожежу на кутку і підпалило й Мотуза, і Сиклету, і далеких дідових родичів. Десь знайшлися й об'явилися Грицаєві родичі: якийсь його небіж вдругих і другий небіж втретіх. Сам Мотуз докопався, що Грицаїв дядько держав його рідну тітку, а Мотузова дядина доводилась родичкою бабі Оришці. Мотуз пішов до священика й навіть достав усі виписи з метрики і забрав метричні засвідчення про своїх дядин та тіток.

І Мотуз, і далекі Грицаєві родичі — усі кинулись до одного писаря в близькому містечку, щоб він писав прошення в суд за Грицаєву землю. Писар писав усім бомаги та набивав кишені грішми. Сиклета подала духовницю в суд, щоб землю затвердили за нею й за Петрусем, а слідком за нею поїхав Мотуз та Грицаєві родичі. За Грицаєве поле схопилась ніби битва, битва гаряча, битва на смерть. Усі мали надію виграти на суді позов і забрать Грицаєве поле, усі не шкодували за грішми, витратились до останнього шага, напозичались в людей, у жидів по самісіньку шию, сипали грішми, як половою. Кожний сподівався, що забере собі Грицаєве поле і позаплачує довги, ще й зістанеться з прибутком.

Довгенько тяглося діло за Грицаєве поле в суді. Частенько доводилося Сиклеті, й Мотузові, й Грицаєвим родичам навідуватися до Києва та платити чималу судову оплату за свої позви. Через якийсь час прийшла з суда оповістка. Суд присудив Грицаєве поле й ґрунт Сиклеті, але Сиклета повинна була виплатити Мотузові гроші, передніше заплачені Грицаєві за поле. Мотуз не вдоволився цим присудом і подав бомагу до Петербурга. Там перегляділи діло і присудили Сиклеті тільки Грицаєву хату й ґрунт, а поле присудили Мотузові. Бідні Грицаєві небожі вдругих та втретіх не достали нічого і тільки дурнісінько витратили чимало грошей.

Три роки прожила Сиклета сама з малим хлопцем, а четвертого року вийшла заміж за парубка. Вона прийняла молодого та гарного парубка в прийми в свою оселю.

1897 р